

Особливо уразливе значущість психологічної інтервенції виявлена специфіка в уявленнях про сім'ю і шлюб (насамперед щодо когабітації й Childfree) у сільській молоді. Поряд з цим, внаслідок розповсюджених сьогодні різноманітних явищ соціально-психологічної дисфункціональності у батьківських сім'ях, у «дітей» з великими труднощами формуються адаптивні уявлення про власну майбутню сім'ю, розподіл в ній сімейних ролей (якщо взагалі формуються).

Виявлені закономірності, тенденції в уявленнях сучасної молоді про шлюб і сім'ю звичайно не вичерпують усі можливі питання, тому залишається рефлексувати цю проблему й надалі.

2.5. Психологічні особливості комунікативної компетентності студентів-психологів

Сучасне суспільство характеризується динамічністю соціально-економічних, політичних та духовних процесів. Людина повинна швидко адаптуватись до навколишніх змін, вміти приймати рішення й нести відповідальність за їх реалізацію у різних галузях діяльності. Розвиток науки і техніки, інформаційних технологій та загальна глобалізація значно розширюють коло застосування спеціальних здібностей і вимагають від особистості наявності цілого ряду компетентностей, які б дозволили активно включатись у різні за своєю структурою форми діяльності.

Розглядаючи феномен компетентності слід зауважити, що в українській термінології чітко розмежовані визначення понять «компетенція» та «компетентність». Обидва слова мають іншомовне походження і позначають різні, хоча і дуже близькі за своїм змістом, поняття. Словник іншомовних слів дає таке їх визначення: компетенція (лат. *competentia*, від *competere* – взаємно прагну; відповідаю, підхожу) – коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи; коло питань, в яких дана особа має певні повноваження, знання, досвід; компетентність – володіння компетенцією; поінформованість, обізнаність, авторитетність; компетентний (від лат. *competentis*) – належний, відповідний: 1) досвідчений в певній галузі, якомусь питанні,

2) уповноважений, повноправний у розв'язанні якоїсь справи. Англійською «компетентність» та «компетенція» передаються одним словом – competence. Компетентність – властивість компетентного. Компетентний (про людину) – спроможний, той що володіє певною силою, владою, знаннями, вміннями.

Отже, компетентність є одним з основних компонентів особистості, заснованим на певних знаннях, досвіді, навичках і вміннях, необхідних для ефективного вирішення проблем у певній сфері діяльності. Особливого значення набуває компетентність у спілкуванні, оскільки спілкування охоплює чималу частину життя людини і визначає рівень соціалізації особистості. Спілкування є видом комунікативної діяльності, метою якої є одержання повідомлення або обмін інформацією, досвідом, знаннями, навичками й уміннями, а також результатами діяльності. При цьому, основу спілкування складають комунікативні знання, навички та вміння, які визначають рівень розвитку комунікативної компетентності.

Комунікативна компетентність особистості є проблемою дослідження соціальної психології. Багатозначність цього феномену зумовлює той факт, що в сучасній психології відсутнє чітке визначення цього поняття; його зміст залежить переважно від позиції автора. Власне це й пояснює появу у психологічній науці ряду визначень, близьких за значенням до поняття «комунікативної компетентності»: «комунікативне ядро особистості» (О. Бодальов, В. Бойко), «комунікативні здібності» (В. Гаркуша, М. Заброцький, К. Платонов), «комунікативна діяльність особистості» (О. Леонтьєв, М. Лісіна, С. Максименко та інші), «компетентність у спілкуванні» (Ю. Ємельянов, Л. Петровська) тощо.

Певний час вітчизняна психологічна наука визначала здібність індивіда до ефективної взаємодії в системі міжособистісних стосунків як успішність виконання певної діяльності, що складає її «соціально-психологічну компетентність». Пізніше ряд авторів [Петровская, 1989; Ємельянов, 1987] почали використовувати поняття «комунікативна компетентність» і «компетентність у спілкуванні» як синоніми. Згодом у зв'язку з дослідженням більш широкого явища – соціальної компетентності, поняття

«соціально-психологічної компетентності» та «комунікативної компетентності» були розведені В. Куніциною та Є. Коблянською і визначені як структурні елементи соціальної компетентності. На наш погляд, поняття «соціально-психологічної компетентності» [Куниціна, 1995] охоплює більш широкий спектр явищ, а комунікативна компетентність виступає її складовим компонентом.

Теоретичне дослідження питання компетентності у спілкуванні дозволило нам визначити **комунікативну компетентність** як інтегральне, відносно стабільне, цілісне утворення, що проявляється в індивідуально-психологічних особистісних властивостях поведінки і спілкування, виявляє здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми в межах певної діяльності; комунікативна компетентність включає сукупність знань, досвіду, якостей, здібностей особистості, які дозволяють ефективно виконувати комунікативні функції. У структурі комунікативної компетентності особистості можна виділити наступні компоненти:

- *когнітивний компонент* виявляється у психічних процесах, пов'язаних з пізнанням оточення і самого себе, інтерес до власного внутрішнього світу, рефлексія; це система знань про сутність, структуру, функції та особливості спілкування взагалі та професійного зокрема; знання про стилі спілкування; фонове знання, тобто загальнокультурна компетентність, яка, не маючи безпосереднього відношення до професійного спілкування, дозволяє вловити, зрозуміти приховані натяки, асоціації тощо, те, що зробить розуміння глибшим; перцептивно-рефлексивні уміння, які забезпечують можливість проникнення у внутрішній світ партнера по спілкуванню та розуміння самого себе;

- *емоційний компонент* проявляється в різноманітних, адекватних професійним вимогам, емоційних станах, позитивних і негативних емоціях, задоволеності (партнером, спілкуванням, собою), гуманістичній настанові на спілкування та особистість іншої людини, емоційній чутливості до іншої людини, готовності вступати з нею в особистісні, діалогічні взаємини; розвинута емпатія, низький рівень тривожності, агресивності та конфліктності у спілкуванні;

- *поведінковий компонент* проявляється у невербальній і вербальній комунікації (у міміці, жестах, пантоміміці, мові); загальних та специфічних комунікативних умінь, які дозволяють успішно встановлювати контакт із співрозмовником, контролювати ситуацію взаємодії з ним, застосувати конструктивні стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях; спонукає діяльність, вчинки, локалізацію пересування у просторі

Емпіричне дослідження [Низовець, 2011] психологічних особливостей комунікативної компетентності проводилось у 2011 р. серед студентів психолого-педагогічного факультету Чернігівського педуніверситету імені Т. Г. Шевченка (n=200). Аналіз результатів дослідження дозволив нам виявити психологічні особливості розвитку цього явища та визначити, що як складова професійної компетентності комунікативна компетентність виступає професійно значущою якістю для професій типу «людина–людина», та зокрема психолога. Комунікативна компетентність містить комплекс знань, вмінь та навичок, особистісних властивостей, які забезпечують можливість сприймати, розуміти і відтворювати необхідну інформацію, що стосується суб'єкта, його професії, а також зберігати таку інформацію у пам'яті та обробляти її у ході розумових операцій. Лише за умови достатнього рівня розвитку комунікативної компетентності майбутні психологи будуть здатні ефективно взаємодіяти з партнерами по спілкуванню і професійно виконувати свої обов'язки, пов'язані з наданням необхідної психологічної допомоги клієнтам.

Дослідження рівня сформованості комунікативної компетентності студентів-психологів дозволило нам розподілити респондентів у відсотковому співвідношенні на групи з високим, середнім та низьким рівнем розвитку (табл. 9), та проаналізувати рівень сформованості комунікативної компетентності залежно від року навчання. Установлено, що серед студентів-психологів переважає середній рівень комунікативної компетентності (45%), тоді як високий рівень виражений значно менше (25%). Впродовж навчання у ВНЗ відбувається поступове зменшення низького рівня комунікативної компетентності (з 39% на молодших курсах до 11% на старших курсах) зі стабільним збільшенням високого (з 12% на молодших курсах до 31% – на старших). Але, як показують

результати дослідження, на четвертому-п'ятому році навчання зберігається чималий відсоток студентів з середнім рівнем розвитку комунікативної компетентності (58% досліджуваних).

Таблиця 9

Розподіл студентів-психологів за рівнем сформованості комунікативної компетентності

Курс	Рівні сформованості комунікативної компетентності у %		
	Високий	Середній	Низький
I-II	12	49	39
III	19	55	26
IV-V	31	58	11
Загалом	25	45	30

Очевидним є те, що більшість студентів з високим рівнем розвитку комунікативної компетентності навчаються на старших курсах ВНЗ. Вони вже володіють певною сукупністю професійних знань й умінь, мають досвід міжособистісної взаємодії в межах професійної діяльності, що дозволяє їм ефективно виконувати комунікативні функції, легко вступати в контакти, правильно інтерпретувати невербальні сигнали і прогнозувати вчинки партнерів по спілкуванню. Проте, як показують результати дослідження, на п'ятому році навчання зберігається чималий відсоток студентів з середнім рівнем розвитку комунікативної компетентності (58%), хоча низький рівень розвитку значно менший, порівняно з іншими курсами (11%). Такі результати засвідчують, що більшість випускників психолого-педагогічного факультету володіють недостатнім рівнем розвитку цієї професійно важливої якості, необхідної у спілкуванні та взаємодії. Такі результати можна пояснити недостатнім рівнем розвитку професіоналізму, який, як відомо, формується у процесі виконання трудової діяльності.

З метою подальшої систематизації отриманих даних нами було побудовано модель сформованості комунікативної компетентності студентів-психологів, в якій представлена ієрархічна структура складових комунікативної компетентності залежно від рівня її розвитку (рис. 4).

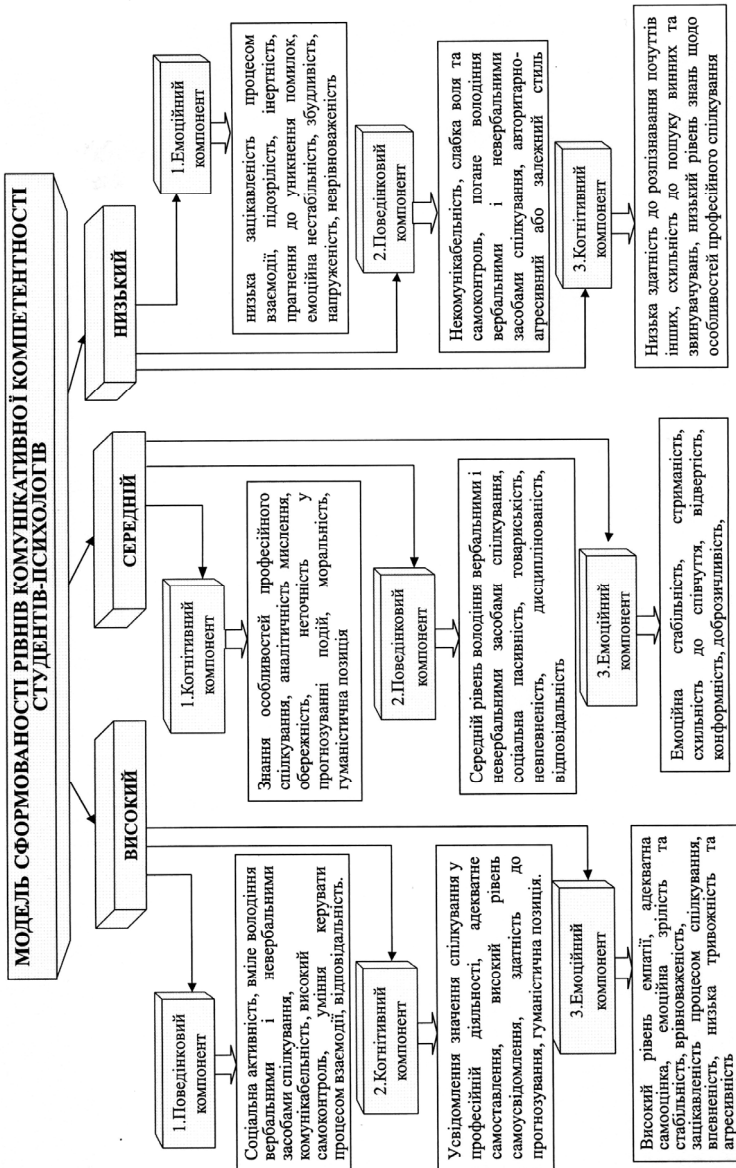

Рис. 4. Модель сформованості комунікативної компетентності студентів-психологів

Аналізуючи наведені дані, можна констатувати, що у студентів з *високим рівнем розвитку комунікативної компетентності* існує комплекс відносно стійких особистісних властивостей, які дозволяють створювати необхідні умови для побудови якісного процесу взаємодії. Поведінковий компонент комунікативної компетентності посідає у них першу значущу позицію. Це означає, що представники даної групи володіють майстерністю організувати початковий процес спілкування, вони відкриті та доброзичливі, викликають почуття довіри та надійності у партнерів по спілкуванню. Природна тактовність, приязність, щирість та розвинутий комплекс хороших манер дозволяють їм вже з перших хвилин демонструвати зацікавленість процесом спілкування та особистістю партнера, вони добре контролюють свої невербальні реакції та мовлення, сумлінно та вимогливо підходять до вибору стилю взаємодії. Вміють швидко включитись у розмову, зацікавити партнера, знайти необхідні слова для того, щоб викликати довіру і спонукати співрозмовника до відкритого спілкування. Частіше саме вони виступають ініціаторами початку розмови, здатні зацікавити і заохотити до співпраці.

У поведінкових реакціях представники цієї групи проявляють стриманість та обережність, стабільність емоційного та поведінкового реагування, що дозволяє розважливо та об'єктивно оцінювати ситуацію й обирати необхідні форми поведінки в залежності від умов спілкування і особистісних властивостей співрозмовника. Студенти з високим рівнем розвитку комунікативної компетентності добре володіють уміннями кодувати та інтерпретувати невербальні сигнали. Їх міміка та жести стримані та відповідають змісту інформації, яку вони подають. Високий самоконтроль дозволяє знизити показники напруженості і підозрливості, створити умови для продуктивної взаємодії.

Представники цієї групи володіють вміннями точно інтерпретувати міміку та жести співрозмовника, відчувати його емоційний стан, що дає змогу керувати процесом спілкування і знизити кількість помилок у розумінні позиції партнера. Вони комунікабельні і мають добре розвинуті комунікативні навички. Швидко та майже безпомилково визначають індивідуальні

особливості співрозмовника та здатні підібрати необхідний стиль спілкування. Широкий спектр комунікативних навичок та вмінь дозволяє їм чітко та впевнено аргументувати свою позицію у спілкуванні, вони в більшій мірі, ніж представники інших груп, володіють вміннями переконати, довести правильність своїх дій та заохотити до співпраці.

Другу позицію у цій групі посідає когнітивний компонент. У даному випадку він тісно пов'язаний з поведінковим компонентом, оскільки дозволяє засвоювати та контролювати форми поведінки відповідно до вимог професії психолога.

Студенти з високим рівнем розвитку комунікативної компетентності уявляють собі межі професійної діяльності психолога та розуміють, що для підвищення рівня професіоналізму необхідно оволодіння специфічними комунікативними знаннями, навичками та вміннями. Вони, зокрема, наголошують на тому, що природної комунікабельності, товариськості, щирості та доброзичливості недостатньо для ведення консультативної бесіди з клієнтом. Цей процес передбачає більш серйозний, кваліфікований, науково обґрунтований підхід до вибору стилю спілкування та методів впливу на співрозмовника. Так, наприклад, вони вказують на те, що у більшості випадків їм не вистачає навичок ведення бесіди, постановки різного роду запитань та їх інтерпретації, що є основою консультативного процесу. Саме розуміння необхідності постійного професійного вдосконалення спонукає їх до пошуку нових форм засвоєння та вдосконалення своїх навичок та вмінь. Самокритичність та рефлексія, у даному випадку, передбачають свідомий і довільний процес осмислення та переосмислення суб'єктом сутнісних власних ознак, можливостей і досягнень, а також своїх відносин із соціальним світом, що виявляється в ході його спілкування з іншими людьми та активного засвоєння норм та способів діяльності.

Активна соціальна позиція, сміливість та наполегливість розширює соціальні зв'язки та межі соціальних знань про природу особистості і суспільства, що, в свою чергу, дозволяє розвивати такі особистісні властивості, як: передбачливість, далекоглядність, безпомилковість, практичність. Схильність до систематизації та раціоналізму, життєвий досвід та активне

розширення професійного досвіду приводить до, того, що в ситуаціях професійної взаємодії вони здебільшого керуються знаннями та перевіреними способами поведінки, ніж власною інтуїцією.

Знання про способи та методи професійної взаємодії дозволяють також контролювати й емоційні прояви. Емоційний компонент комунікативної компетентності у групі з високим рівнем розвитку опинився на третій значущій позиції. У складних і напружених ситуаціях взаємодії, знання про форми та методи самоконтролю дозволяють їм контролювати цей процес, стримувати власні негативні емоції та позитивно впливати на емоційний стан співрозмовника. Але результати наших досліджень засвідчують також наявність особистісних властивостей, які характеризують представників даної групи як емоційно стриманих і врівноважених осіб. Вони мають низькі або середні показники ситуативної та особистісної тривожності, що виявляється у відсутності підозрливості, невпевненості та залежності від інших у процесі взаємодії, слабо піддаються впливу та навіюванню. Студенти з високим рівнем комунікативної компетентності мають також середні показники прояву агресивності у взаємодії, здебільшого їх агресивність проявляється у наполегливості при відстоюванні власної точки зору, досягненні мети. У спілкуванні вони обирають позицію демократичного підходу, використовуючи лише ті форми впливу на співрозмовника, які не суперечать нормам моралі і не принижують гідності людини, виявляють терпимість до недоліків оточуючих.

Представники даної групи конструктивно підходять до вирішення конфліктів. Демонструють незалежність та наполегливість. Відстоюючи свою точку зору у складних ситуаціях, можуть приймати рішення самостійно, без погодження з групою. У таких випадках можуть демонструвати дещо агресивну, вимогливу позицію зі схильністю до пошуку винних. Але слід зауважити, що природна доброзичливість та самоконтроль дозволяють їм залишатись емоційно стабільними і зберігати позитивний фон спілкування.

Результати дослідження засвідчують наявність розвинутої емоційної чутливості у студентів з високим рівнем розвитку

комунікативної компетентності. Вони володіють досить високим рівнем загальної емпатії, це дозволяє їм входити в емоційний резонанс з оточуючими, що особливо важливо на початкових етапах спілкування. У процесі взаємодії студенти даної групи демонструють зацікавленість особистістю співрозмовника, його емоційним станом, індивідуально-психологічними особливостями. У ситуації надання консультативних послуг це допомагає більш точно та глибоко зрозуміти особистість клієнта, визначити суть проблеми, з якою він звернувся, і спрогнозувати подальший перебіг процесу спілкування з метою визначення ефективних шляхів вирішення окреслених проблем. Розвинутий емоційний канал в емпатії дозволяє створювати позитивну емоційну атмосферу довіри та спонукати до максимального розкриття особистості клієнта. Емпатія також виявляється однією з найважливіших характеристик у процесі організації тренінгових та психокорекційних занять. Головним завданням психолога є створення таких умов, які максимально позитивно вплинуть на процес взаємодії й особистісні риси учасників групи, спонукаючи їх до активної роботи над собою.

Таким чином, можна зробити висновок, що високий рівень розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів зумовлюється наявністю розвинутих особистісних властивостей, що дозволяють створити умови для якісного процесу спілкування і розуміння позиції співрозмовника, до яких, зокрема, належать: самоконтроль, саморегуляція та рефлексія, розвинута емпатія, толерантність, самопізнання, поінформованість, відсутність агресивної позиції, низький рівень конфліктності та тривожності. Високий рівень розвитку комунікативної компетентності забезпечується достатнім рівнем знань, умінь та навичок, досвідом міжособистісної взаємодії, особливих рис та здібностей особистості, які дозволяють ефективно виконувати комунікативні функції, легко вступати в контакт з людьми, розуміти невербальні реакції, передбачати і прогнозувати вчинки партнерів по спілкуванню у певних ситуаціях. Представники цієї групи чітко розрізняють соціальну та професійну складові комунікативної компетентності, наголошуючи на тому, що знання та вміння про структуру і особливості комунікативного процесу виявляються

недостатніми для створення необхідних комфортних умов професійної діяльності.

У групі студентів з *середнім рівнем розвитку комунікативної компетентності* першу значущу позицію посідає когнітивний компонент. Наше дослідження показує, що ці студенти орієнтуються, перш за все, на уявлення про якісний комунікативний процес, розуміють які навички та вміння слід розвивати, щоб оволодіти майстерністю спілкування. На їхню думку, важливою є наявність специфічних особистісних властивостей, таких, як: тактовність, доброзичливість, гуманізм, співчуття, самоконтроль, які дозволяють психологу створити ситуацію максимальної довіри та розкриття, що значно полегшує точність розуміння проблеми і спонукає до подальшої спільної роботи над її вирішенням. Студенти з середнім рівнем розвитку комунікативної компетентності зважають також на те, що психолог має бути обізнаним та зацікавленим у процесі спілкування, легко орієнтуватись у способах самоконтролю та контролю емоційного стану співрозмовника, володіти навичками впливу на співрозмовника.

Більшість представників даної групи визначає свій рівень комунікативної компетентності як недостатньо високий. Спілкування вони розглядають здебільшого з практичних позицій. Якщо предмет розмови викликає у них зацікавленість, вони швидко включаються у комунікативний процес і використовують свої особистісні властивості для створення необхідної атмосфери довіри, відкритості та доброзичливості. Але слід зазначити, що представники цієї групи рідко бувають ініціаторами розмови, стримані на початковому етапі взаємодії, що іноді заважає налагодити контакт і може викликати недовіру і сумніви у співрозмовника.

Отже, чітко уявляючи собі особливості професійного спілкування психолога, студенти даної групи не завжди вдало використовують свої знання на практиці, лише за умови розуміння мети та предмету спілкування вони здатні активно включатись у процес взаємодії і контролювати його. У спілкуванні завжди дотримуються норм та правил поведінки, щирі та привітні, особливо, якщо партнер по спілкуванню викликає довіру та позитивно налаштований.

Другу значущу позицію в цій групі займає поведінковий компонент комунікативної компетентності. Студенти у спілкуванні демонструють стриманість та контроль своїх поведінкових реакцій. Надмірний самоконтроль міміки та жестів може викликати непорозуміння у процесі міжособистісного сприймання, зниження інтересу до предмету спілкування та помилкових висновків з боку співрозмовника. Слід відмітити, що спостерігаючи за партнерами по спілкуванню, студенти з середнім рівнем розвитку комунікативної компетентності іноді припускаються помилок в інтерпретації невербальних реакцій, що призводить до неточностей розуміння особливостей особистості співрозмовника, його позиції та щирості.

Якщо процес взаємодії або особистість співрозмовника викликає стійкий інтерес, представники цієї групи намагаються встановлювати стабільні, рівні стосунки, поважаючи позицію і погляди партнерів по спілкуванню. Вони активно співпрацюють, відповідальні та наполегливі, здатні керувати процесом взаємодії, але за необхідності можуть поступитись своїми керівними позиціями, якщо відчують переконливу позицію партнера. Зайва сором'язливість та невпевненість призводить до того, що представники цієї групи, на відміну від студентів з високим рівнем розвитку комунікативної компетентності, рідко беруть на себе роль лідера, їм не вистачає організаторських здібностей для керування великою групою, що звужує їх можливості, наприклад, у тренерській роботі з групою, веденні семінарів та корекційних занять.

У конфліктних ситуаціях студенти з середнім рівнем розвитку комунікативної компетентності схильні проявляти домінуючий стиль поведінки. Якщо вони впевнені у своїх знаннях та можливостях, то займають активну позицію у відстоюванні своєї точки зору. Акцентуючись на проблемі, що викликала конфлікт чи напруження у стосунках, вони схиляються до пошуку винних та виправдання власних дій, нерідко перекладають відповідальність на інших і можуть демонструвати агресивний стиль поведінки. Але агресивні поведінкові реакції здебільшого мають захисний характер з метою конструктивного вирішення проблеми. У ситуації фрустрації (особливо відчуваючи слабкість своїх аргументів)

представники цієї групи схильні до конформізму та прояву тактовності, хороших манер, відсутності категоричності. Важливим для них є дотримання правил групою та контроль за діяльністю.

Емоційний компонент комунікативної компетентності посідає третю значущу позицію в групі з середнім рівнем розвитку комунікативної компетентності й тісно пов'язаний з поведінкою особистості у процесі взаємодії. Студенти у спілкуванні з оточуючими займають активну позитивно забарвлену позицію. Вони товариські та доброзичливі, готові надати допомогу, відповідально ставляться до стосунків з оточуючими, проявляють чуйність, гуманність та терплячість стосовно партнерів по спілкуванню. Відносна стриманість та висока моральність характеризує їх як емоційно стабільних партнерів по спілкуванню. Це дозволяє їм створити позитивну і довірливу атмосферу та бути привабливими об'єктами для спілкування.

Представники групи з середнім рівнем розвитку комунікативної компетентності здатні співчувати, входити в емоційний резонанс із станом та переживаннями співрозмовника, але водночас, зайва емоційність призводить до виникнення проблем у спілкуванні. Оскільки емоційна нестабільність, у даному випадку, призводить до того, що студенти з середнім рівнем комунікативної компетентності можуть втратити контроль за процесом спілкування, вони піддаються впливу переживань і погано контролюють власні емоції, припускаються помилок у висловлюванні своїх думок та інтерпретації невербальних сигналів.

Дослідження психологічних особливостей студентів з середнім рівнем розвитку комунікативної компетентності виявило, що у складних або конфліктних ситуаціях у представників даної групи спостерігається зниження стабільності у прояві тривожності та агресивності. Під час послаблення своїх позицій та невпевненості в своїх аргументах у них спостерігається підвищення рівня особистісної тривожності, що призводить до поступливості, пригніченості та незадоволеності собою. У ситуації володіння переконливими аргументами та впевненості у своїй позиції, студенти з середнім

рівнем розвитку комунікативної компетентності можуть демонструвати вимогливий та агресивний стиль поведінки. Емоційна нестабільність в ситуації фрустрації, підвищення рівня тривожності або агресивності призводить до зниження точності сприймання процесу спілкування та особистості співрозмовника, зниження якості взаємодії.

Таким чином, у студентів з середнім рівнем розвитку комунікативної компетентності виявлено значний потенціал для розвитку складових професійної комунікативної компетентності психолога, вони чітко усвідомлюють основні правила комунікативної взаємодії, здатні до співчуття. Водночас, виявлені окремі неточності у здійсненні комунікативних функцій, особливо на початку бесіди, в ситуації керування процесом взаємодії, в ситуації фрустрації, саме вони можуть заважати у здійсненні професійної діяльності майбутніх психологів.

У студентів з *низьким рівнем розвитку комунікативної компетентності* першу значущу позицію посідає емоційний компонент. У спілкуванні вони демонструють емоційну незрілість, нестриманість та мінливість емоційних реакцій. Процес комунікації викликає у них слабку зацікавленість, вони відчують дискомфорт, коли оточуючі активно цікавляться ними чи наполягають на соціальному контакті, студенти з низьким рівнем комунікативної компетентності майже ніколи не починають спілкування першими і можуть відповісти взаємністю лише за умови чіткого розуміння теми бесіди та наявності певної інформації про предмет спілкування. В іншому випадку невпевненість у своїх знаннях призводить до того, що вони відмовчуються, намагаючись уникнути помилок у спілкуванні. Якщо це можливо, вони демонструють емоційну нестабільність, схвильованість, а, подекуди, й напруження та емоційне збудження, що негативно позначається на процесі спілкування, знижує зацікавленість партнерів і викликає у них прояв негативних емоцій.

Позитивним є те, що представники даної групи володіють певними комунікативними вміннями, вони, зокрема, можуть вислухати співрозмовника, стримуючи свої емоційні реакції та категоричні судження, але лише за умови зацікавленості

процесом спілкування. Для керування процесом спілкування їм не вистачає організаторських здібностей, крім того, слабка воля та високі показники конформності не дозволяють їм контролювати процес взаємодії та позитивно впливати на співрозмовників. Недостатня обізнаність у правилах та способах взаємодії, а також низький рівень знань та досвіду, призводить до того, що вони можуть демонструвати свою незадоволеність, роздратованість, жорстокість, нетерпимість щодо партнерів по спілкуванню. Зовні така людина здається оточуючим нетовариською, невихованою, занадто практичною та вимогливою, що значно знижує можливість створення позитивної атмосфери спілкування та робить особистість непривабливою для співпраці.

Студенти з низьким рівнем розвитку комунікативної компетентності демонструють також високі показники особистісної тривожності. Свої емоційні переживання вони пов'язують з низьким рівнем обізнаності в окремих питаннях взаємодії, недостатність інформації та нерозуміння предмету бесіди теж викликає у них емоційний дискомфорт. Відчуваючи власну некомпетентність, вони, як правило, намагаються припинити спілкування, схиляються до пошуку аргументів самовиправдання та перекладають відповідальність на інших.

Емоційний компонент представників даної групи тісно пов'язаний з іншими складовими комунікативної компетентності, оскільки низький рівень самоконтролю впливає на вибір неадекватного стилю спілкування, прояву нестриманості, неточного, а іноді й неправильного, розуміння позиції партнера. Дослідження виявило, що студенти цієї групи мають низькі показники розвитку загального рівня емпатії. Емоційну чутливість вони схильні використовувати як засіб, що допомагає налагодити тісний контакт з партнером по спілкуванню. Лише за умови зацікавленості процесом спілкування чи особистістю партнера вони демонструють компетентний стиль поведінки та здатні до співпереживання, ідентифікації себе із співрозмовником, розуміння його позиції.

Поведінковий компонент посідає другу значущу позицію у представників групи з низьким рівнем розвитку комунікативної компетентності. Студенти цієї групи майже ніколи не

виступають організаторами процесу взаємодії, відчують проблеми у налагодженні міжособистісних зв'язків, особливо на початкових етапах спілкування. Безініціативність та стриманість у прояві своїх емоційних реакцій призводить до того, що вони виявляються непривабливими для партнерів по спілкуванню.

Студенти цієї групи припускаються серйозних помилок при кодуванні та інтерпретації невербальних характеристик. Здебільшого вони орієнтуються на отримання вербальної інформації, не враховуючи невербальні характеристики, що значно знижує точність сприймання інформації, розуміння позиції співрозмовника, його емоційного стану, щирості та відвертості. У взаємодії студенти з низьким рівнем розвитку комунікативної компетентності володіють доволі обмеженим арсеналом невербальних технік.

Вони у більшій мірі, ніж представники інших груп, схильні до прояву агресивного стилю поведінки у спілкуванні. У конфліктних ситуаціях фіксуються на проблемі, захищаючи себе та свою позицію, вони схильються до пошуку винних, характеризуються як вимогливі, критичні та нетерпимі до помилок інших. Відсутність навичок поведінки у конфлікті призводить до того, що у розв'язанні конфлікту вони покладаються на інших. У ситуації фрустрації представники цієї групи виявляють емоційну напругу і підозрілість, займають вичікувальну позицію, спостерігаючи за ситуацією немовби «з боку», але при цьому вони досить категорично та прямолінійно оцінюють дії інших.

Очевидним є те, що студентам з низьким рівнем комунікативної компетентності не вистачає не лише розвинутого ряду особистісних властивостей, які сприяють комунікативній активності, а й цілого спектру поведінкових реакцій, які організовують ефективну взаємодію. Недостатність необхідних знань про способи і форми взаємодії визначила третю позицію когнітивного компоненту цієї групи, що призводить до помилок у розумінні позиції партнера, його особистісних властивостей, зниження точності сприймання та інтерпретації поведінкових реакцій. Проблеми у спілкуванні для студентів даної групи починаються вже на етапі налагодження контакту. Їм, як правило, не вистачає знань для того, щоб зацікавити

співрозмовника, вони інертні, мають низьку мотивацію та досить обмежений набір комунікативних технологій. Погана обізнаність у невербальних характеристиках призводить до того, що представники цієї групи припускаються помилок в інтерпретації невербальних сигналів, що значно знижує точність сприймання під час взаємодії.

Студенти з низьким рівнем комунікативної компетентності мають нечіткі уявлення про комунікативну компетентність психолога та її структурні компоненти. Здебільшого вони вказують на те, що важливим для психолога є володіння особливим стилем поведінки, розвинутими навичками вести бесіду, ставити питання; вказують також на те, що психолог має уникати використання складної термінології, говорити чітко й зрозуміло. Лише незначна частина представників цієї групи розуміє важливість розвитку особистісних властивостей, які, в свою чергу, детермінують розвиток комунікативної компетентності майбутніх психологів.

Слід також відмітити, що більшість студентів цієї групи не визнають наявності у них низького рівня розвитку комунікативної компетентності, що свідчить про те, що вони мало цікавляться власними здібностями та властивостями, не прагнуть постійного самовдосконалення та розвитку себе як майбутнього фахівця.

Отже, для студентів з низьким рівнем комунікативної компетентності характерна наявність таких якостей, що призводять до труднощів у встановленні контакту зі співрозмовниками, утруднюють ведення бесіди, як: домінування, надмірна принциповість, висока тривожність та агресивність, низька емпатійність. Крім того, для представників даної групи, характерні неточності у розумінні вербальних та невербальних характеристик, помилки у прогнозуванні поведінки людини, низький рівень комунікативних навичок та вмій. Очевидним є те, що у професійній діяльності психолога не припустимі подібні форми поведінки, оскільки головним завданням психолога є професійна та дієва допомога клієнтам у складних життєвих ситуаціях.

Підсумовуючи вище сказане зазначимо, що переважна кількість студентів-психологів має середній рівень розвитку

комунікативної компетентності. Це можна пояснити свідомим вибором ними майбутньої професії, розумінням значущості комунікативної компетентності в роботі психолога, усвідомленням того, що ця якість виявляється професійно важливою для фахівця. Комунікативна компетентність дозволяє організувати якісний комунікативний процес, ефективно виконувати свої професійні обов'язки спеціалістам, працюючим у системі «людина-людина».

Дослідження психологічних особливостей комунікативної компетентності студентів виявило існування комплексу відносно стійких особистісних властивостей, що детермінують розвиток комунікативної компетентності у майбутніх психологів, якими є: експресивно-мовні, соціально-перцептивні особливості процесу спілкування, ті, які визначають ставлення особистості до партнера по спілкуванню і до самого себе; уміння і навички організації взаємодії людей; особистісні властивості (емпатійність, гуманність, самоконтроль, саморегуляція у спілкуванні, толерантність, уміння слухати, низький рівень конфліктності, агресивності та тривожності). Відповідно до отриманих результатів можна виділити основні відмінності, що характеризують психологічні особливості студентів-представників груп з різним рівнем розвитку комунікативної компетентності.

Високий рівень розвитку комунікативної компетентності передбачає наявність сукупності знань, навичок і вмінь, досвіду міжособистісної взаємодії, рис та здібностей особистості, що дозволяють ефективно виконувати комунікативні функції, легко вступати в контакт з людьми, розуміти невербальні реакції, передбачати і прогнозувати вчинки партнерів по спілкуванню у певних ситуаціях. Крім того, представники цієї групи здебільшого емоційно врівноважені, здатні контролювати свою поведінку в процесі міжособистісної взаємодії. Вони також емоційно чутливі і схильні до співпереживання, розуміння стану партнера по спілкуванню, в процесі взаємодії проявляють гуманність, доброту та сердечність.

Середній рівень розвитку комунікативної компетентності свідчить про наявність у досліджуваних окремих неточностей у здійсненні комунікативних функцій, які заважають ефективній

взаємодії. У ситуації взаємодії можуть втрачати контроль за перебігом процесу спілкування. Представники цієї групи стримані у прояві своїх почуттів. Інколи можуть помилково оцінити емоційний стан партнера. У спілкуванні проявляють співчуття, позитивно налаштовані, викликають довіру.

Низький рівень розвитку комунікативної компетентності передбачає труднощі у встановленні контакту із співрозмовниками, неточність розуміння вербальних та невербальних характеристик, помилки у розумінні й прогнозуванні поведінки людини. Студенти з низьким рівнем розвитку комунікативної компетентності, зазвичай, мають труднощі у встановленні контакту зі співрозмовниками, погано керують процесом взаємодії, неточно інтерпретують вербальні та невербальні характеристики, припускаються помилок у розумінні й прогнозуванні поведінки людини. Представники цієї групи емоційно нестримані, схильні до необдуманих, спонтанних реакцій, погано контролюють свою поведінку. У взаємодії з партнерами по спілкуванню часто помиляються в оцінці їх емоційного стану, проявляють низький рівень співчуття та розуміння проблем оточуючих.

Як бачимо, психологічні особливості комунікативної компетентності студентів-психологів залежать від рівня сформованості компонентів комунікативної компетентності (когнітивного, емоційного, поведінкового). Структура особистості комунікативно-компетентного психолога зумовлюється наявністю розвинутих особистісних властивостей, які дозволяють створити умови для якісного процесу спілкування і розуміння позиції співрозмовника, до яких, зокрема, належать: самоконтроль, саморегуляція та рефлексія, розвинута емпатія, толерантність, самопізнання, поінформованість, відсутність агресивної позиції, низький рівень конфліктності та тривожності. Високий рівень розвитку комунікативної компетентності забезпечується достатнім рівнем знань, вмінь та навичок, досвідом міжособистісної взаємодії, особливих рис та здібностей особистості, які дозволяють ефективно виконувати комунікативні функції, легко вступати в контакт з людьми, розуміти невербальні реакції, передбачати і прогнозувати вчинки партнерів по спілкуванню у

певних ситуаціях. На нашу думку, комунікативна компетентність практичного психолога має охоплювати такі сфери:

- компетентність у здійсненні перцептивної, комунікативної та інтерактивної функцій спілкування;

- компетентність у реалізації, насамперед, суб'єкт-суб'єктної взаємодії з партнерами по спілкуванню;

- компетентність у реалізації як поведінкового, операційно-інструментального, так і особистісного, глибинного рівня спілкування.

На відміну від загальної, комунікативна компетентність психолога повинна відповідати професійно важливим якостям фахівця та специфіці його діяльності, оскільки від особистості психолога вимагають наявності таких специфічних рис, як: висока відповідальність, конфіденційність, толерантність, терплячість, делікатність, розуміння та прийняття позиції партнера по спілкуванню. Очевидним є те, що розвиток комунікативної компетентності майбутніх психологів може відбуватись як шляхом безпосереднього формування професійних комунікативних вмінь та навичок, так і опосередковано, через вплив на ті особистісні властивості, які виступають внутрішніми детермінантами високого рівня комунікативної компетентності.

2.6. «Покоління селфі»: соціалізація молоді у сфері публічної інтимності

Самофотографування за допомогою смартфона чи веб-камери відоме в світі як «селфі» (від англ. self – сам, самостійно) належить до останніх феноменів електронної сучасності. Навіть поява самого слова «selfie» в англійській мові вже стала певною мірою доказом зростання популярності мобільних автопортретів. Оксфордський словник (Oxford English Dictionary) оголосив інтернет-термін «selfie» міжнародним словом 2013 року і додав його офіційно до власного складу.

З появою технологій Web 2.0 (2005) кожен користувач, навіть без особливих комп'ютерних знань чи навичок, легко стає